

พระโพธิสัตว์บารมีกับอุดมการณ์สร้างสรรค์สังคม

ผาสุข อินทราวุธ

สังคมไทยเป็นสังคมที่น่าอยู่ เนื่องจากเป็นสังคมที่มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน และที่สำคัญคือมีผู้ที่บำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์คอยช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ทรมาน โดยมีได้สำนึกถึงการเสพสุขส่วนตัวอยู่เป็นจำนวนไม่น้อย อาจกล่าวได้ว่าชาวพุทธในประเทศไทยมีความคุ้นเคยกับแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ และหลายคนได้ตั้งความปรารถนาที่จะสั่งสมบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ ซึ่งจะนำไปสู่การบรรลุพระโพธิญาณในอนาคต โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ ตั้งแต่ยุคโบราณจนถึงยุคปัจจุบันทรงมีแนวพระราชดำริที่เปรียบพระองค์เสมือนพระโพธิสัตว์ และได้ทรงสั่งสมบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ด้วยทรงปรารถนาในพระโพธิญาณ หนึ่งในบารมีธรรมที่ทรงสั่งสมคือการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เพื่อให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข และเพื่อชักนำให้ประชาชนปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันจะเป็นหนทางไปสู่พระนิพพาน

อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ตามความเข้าใจของชาวพุทธในประเทศไทยตั้งแต่ยุคโบราณจนถึงยุคปัจจุบัน เป็นการผสมผสานแนวคิดของนิกายเถรวาทและนิกายมหายานเข้าด้วยกัน

เพื่อความเข้าใจ ในบทความนี้จึงแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ตอน

- 1) กำเนิดและพัฒนาการแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์
- 2) พระโพธิสัตว์บารมีกับอุดมการณ์สร้างสรรค์สังคม

1) กำเนิดและพัฒนาการแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ ในข้อนี้ยังแบ่งออกได้เป็น 4 หัวข้อย่อยคือ 1) กำเนิดแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ 2) โพธิสัตว์ภาวะในนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน 3) พระโพธิสัตว์ในคติความเชื่อของนิกายมหายาน 4) ประเพณีของพระโพธิสัตว์

1.1) กำเนิดแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์

สถาบันสงฆ์ยุคแรก (นิกายเถรวาท) มักจะเน้นวิถีชีวิตอยู่กับความสะอาด (ศีล) ความสงบ (สมาธิ) และความสว่าง (ปัญญา) ทำให้มองเห็นว่าเป็นหลักการดำเนินชีวิต ที่ทำให้คนเรา

ปลีกตัวออกจากสังคมมากเกินไป ส่วนพระพุทธศาสนานิกายมหายานได้เน้นในหลักการ ที่ทำให้ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติธรรมเพื่อปัญญา หรือโพธิญาณเท่านั้นเสียก่อน ยังมีให้ดับกิเลสเข้านิพพานหนีไปจากโลกแต่เพียงผู้เดียว เพราะโลกยังต้องการความช่วยเหลือจากบุคคลดังกล่าวมากที่สุด ดังนั้นนิกายมหายานจึงเน้นให้บุคคลอุทิศชีวิตตัวเองเพื่อช่วยเหลือสังคมมากกว่าการเป็นอรหันต์ที่หาความสุขเฉพาะตัว พระพุทธศาสนานิกายมหายานได้เน้นหลักคำสอนเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์จนทำให้มหายานกลายเป็น “โพธิสัตว์ยาน”

1.2 พระโพธิสัตว์ภาวะในนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน

ฝ่ายเถรวาทรู้จักความหมายของคำว่า “โพธิสัตว์” มาตั้งแต่แรกเริ่มว่าหมายถึง “ผู้แสวงหาโพธิญาณ” หรือ “ผู้ต้องการเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต”¹ สำหรับนิกายมหายานก็มีความหมายที่คล้ายคลึงกัน คือหมายถึงสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีและมีความต้องการที่จะเข้าถึงพุทธภาวะ แต่ที่แตกต่างออกไปคือ นิกายมหายานเน้นที่ความบริบูรณ์ของบารมีธรรมทุกประการที่จะตัดกิเลสตัณหา และยกกระแสดงิตเข้าสู่ปรินิพพานในวาระสุดท้าย แต่คงระงับการตรัสรู้ธรรมในลักษณะนั้นไว้ก่อน เพื่อช่วยรื้อชนปวงสัตว์ให้ออกจากสังสารวัฏให้หมดก่อน แล้วตนเองจึงจะตามไป พฤติกรรมและวิถีชีวิตแบบพระโพธิสัตว์เป็นวิถีชีวิตที่อุทิศเพื่อมวลชนโดยเฉพาะ ทั้งนี้เพราะแรงกระตุ้นจากมหากรุณาและมหากรุณา ที่ปรารถนาให้ผู้อื่นมีแต่ความสุขตลอดไป

คัมภีร์ลัทธิชาตุนัจจุย² ได้พรรณนาคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์นิกายมหายานไว้อย่างละเอียด ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า สิ่งที่ทำให้พระโพธิสัตว์เจ้าทั้งหลายมีความหนักแน่นต่ออุดมการณ์ยิ่งกว่าชีวิตตนเองเพราะท่านมองเห็นด้วยปัญญาอันบริสุทธิ์แล้วว่า ตัวท่านเองและผู้อื่นนั้นเป็นอันเดียวกันจากความเชื่อมั่นเช่นนี้พร้อมกับความกรุณาที่จะช่วยเหลือสัตว์โลกนี้เอง ที่ทำให้พระโพธิสัตว์ตั้งปณิธานไว้อย่างแน่วแน่ที่จะอุทิศชีวิต และทุกสิ่งทุกอย่างรวมทั้งกุศลผลบุญทั้งหลายซึ่งตนเองได้สั่งสมมาแล้ว เพื่อปวงสัตว์ทั้งหมดให้มีแต่ความสุขกายสุขใจตลอดไป ฝ่ายมหายานถือว่าชีวิตพระพุทธเจ้านั้นเพียงแค่เป็นผู้ประกาศธรรมแก่ชาวโลกเท่านั้น แต่พระโพธิสัตว์ได้อาชีวิตของท่านเข้าไปแลกเปลี่ยนกับความเจ็บปวดของสรรพสัตว์ทั้งหลายด้วยตัวเอง

¹ P.B.Siridatto, A Critical Study of Mahanipata Jataka, Chapter I.

² H.W. Schuman, Buddhism, An Outline of its Teachings and Schools, 109-111.

1.3) พระโพธิสัตว์ในคติความเชื่อของนิคายมหายาน

คณาจารย์นิคายมหายานวางหลักการในการสร้างพระโพธิสัตว์ไว้บนพื้นฐานของบารมีธรรมและภูมิธรรม

1.3.1 บารมีธรรมของพระโพธิสัตว์

คัมภีร์มหาวิศุ ของนิคายมหาสังฆิกะได้พูดถึงการดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์หลังจากที่ได้ตั้งปณิธานให้แก่ตนเองแล้วว่า จะต้องบำเพ็ญบารมีเบื้องต้น 6 ประการ ดังต่อไปนี้

1. ทานบารมี หมายถึง การบริจาคหรือเสียสละสิ่งของ แม้กระทั่งชีวิตในคราวจำเป็น
2. ศีลบารมี หมายถึง การดำเนินชีวิตตามบทบัญญัติของศีลทั่วไป และรวมถึงศีลของพระโพธิสัตว์ (สิกขาบท)
3. ขันติบารมี หมายถึง ความสามารถในการอดทนที่จะไม่ใช้อารมณ์ร้ายต่อผู้อื่น
4. วิริยบารมี หมายถึง ความเพียร ความเข้มแข็งทางร่างกายและจิตใจ
5. ฌานบารมี หมายถึง การบำเพ็ญสมาธิภาวนาจนได้ฌานระดับสูง
6. ปัญญาบารมี หมายถึง ปัญญาในการหยั่งรู้ถึงความเป็นศูนย์กลางของสิ่งทั้งปวงในคัมภีร์ทศภูมิสูตร³ ได้เพิ่มอีก 4 ประการ เพื่อให้สอดคล้องกับภูมิธรรม 10 ประการ (จะกล่าวต่อไป)
7. อุपायบารมี หมายถึง ความเฉลียวฉลาดในการแก้ปัญหาชีวิตโดยชอบธรรม
8. ปณิธานบารมี หมายถึง ความตั้งใจอย่างแน่วแน่ต่อหลักการหรืออุดมการณ์ของตนเอง

³ E.J. Thomas, The History of Buddhist Thought, pp. 201-203.

9. พลบารมี หมายถึง ความสามารถพิเศษต่างๆ ทางจิตและปัญญา

10. ญาณบารมี หมายถึง ปัญญาระดับสูง

1.3.2 ภูมิธรรมของพระโพธิสัตว์⁴

คัมภีร์มหาวิสตุของนิกายมหาสังฆิกะได้กล่าวถึงภูมิธรรม 10 ประการ ที่พระโพธิสัตว์จะต้องปฏิบัติไปตามลำดับ จนถึงขั้นสุดท้ายและบรรลุเป้าหมาย ในยุคต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาได้พัฒนาเข้าระบบมหายานแล้ว ได้นำเอาแนวความคิดในคัมภีร์มหาวิสตุมาดัดแปลงใหม่ โดยได้กล่าวไว้ในคัมภีร์ทศภูมิสูตร ดังต่อไปนี้

1. มุกิตา หมายถึง ระดับแห่งความปิติยินดีที่ได้บรรลุถึงขั้นโพธิสัตว์ที่ได้มาจากการบำเพ็ญทานบารมีด้วยตนเอง มีความรู้แจ้งในความอนิจจัง และอนัตตาของสรรพสิ่งทั้งหลาย
2. วิมลา หมายถึง ระดับแห่งความปิติยินดีที่พระโพธิสัตว์ได้มาจากการบำเพ็ญศีลบารมีให้บริสุทธิ์จนเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติสมาธิต่อไป พร้อมๆ กับการสร้างกุศลกรรมอื่นๆ ทั้ง 10 ประการ⁵ ซึ่งได้แก่การควบคุมพฤติกรรมทางกาย วาจา และจิตใจให้อยู่ในสภาพปกติ
3. ประภาการี หมายถึง ระดับแห่งความเปล่งปลั่งทางร่างกายและความมีสง่าราศี ตลอดจนความโชติช่วงของจิตวิญญาณของผู้ได้บรรลุญาณทั้ง 8 ประการ⁶ และอภิญญา 6 ประการ⁷ ซึ่งมีส่วนทำให้เกิดสติมหาลดลงไป

⁴ E.J. Thomas, *The History of Buddhist Thought*, pp.206-210; N. Dutt, *Mahayana Buddhism*, pp.86-88; 106-136.

⁵ กุศลกรรมบท 10 ประการ ได้แก่ การเว้นจาก 1. การฆ่าสัตว์ 2. การลักทรัพย์ 3. การผิดประเวณี 4. การพูดปด 5. การพูดส่อเสียด 6. การพูดคำหยาบ 7. การพูดเพ้อเจ้อ 8. การคิดแก้แค้น 9. การคิดจองเวร 10. การเห็นคิดเป็นชอบ (ดู Dhghanikaya III, 289.)

⁶ ฌาน 8 ประการ คือ 1. รูปฌาน 4 ระดับ 2. อรูปฌาน 4 ระดับ (ดู Dhghanikaya III, 224.)

4. อรรถจิตสมติ หมายถึง การบำเพ็ญกิริยาบารมีที่สร้างความเข้มแข็งทางร่างกาย และจิตใจ รวมทั้งปัญญาด้วย ซึ่งทำให้สามารถมุ่งไปสู่การบรรลุพุทธภาวะ (โพธิปักขิยธรรม)^๗
5. ทุรขยา หมายถึง ระดับที่พระโพธิสัตว์ยกกระแสนจิตเข้าสู่ระดับสมาธิ และภาวนาจนสามารถเข้าใจในอริยสัจทั้ง 4 ประการ สัจธรรมทั้งที่เป็นสมมติและปรมาตม
6. อภิมุขี หมายถึง ระดับที่พระโพธิสัตว์มีจิตมุ่งมั่นต่อพุทธภาวะ เนื่องจากสภาวะของสิ่งทั้งหลายในลักษณะที่เป็นเพียงสัมพันธภาวะ จนทำให้สามารถยกกระแสนจิตเข้าสู่การหยั่งรู้ในสภาวะแห่งศูนย์ตาด้วย
7. ทูรังกมา หมายถึง ภาพจิตที่พัฒนาก้าวหน้าไปตามระดับขั้นตอนต่างๆ ต่อไป ดังนี้
 - 1) การสั่งสมความกรุณาปรานี
 - 2) การเข้าสู่สภาพชีวิตที่ประกอบด้วยดิน น้ำ ลม ไฟและวิญญาณของธาตุ
 - 3) กำลังใจที่ก้าวไปสู่โพธิภาวะ
 - 4) การท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏแสนนาน
 - 5) การสร้างวิริยบารมีอย่างหนัก
 - 6) การหันความคิดจากฝ่ายสาวกยานไปสู่โพธิสัตว์ยาน
 - 7) จิตก้าวหน้าไปสู่พุทธภาวะ
8. อจละ หมายถึง สภาพจิตที่ทอดก้าวหน้าไปสู่ระดับความมั่นใจต่อพุทธภาวะที่ได้จากการพยากรณ์จากพระพุทธรูปเจ้าต่าง

^๗ อภิญา 6 ประการ คือ 1. แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ 2. หูทิพย์ 3. รู้ใจผู้อื่น 4. ระลึกชาติ 5. คาทิพย์ 6. ทำลายกิเลสตัณหาได้ (ดู Dhghanikaya III, 281.)

^๘ โพธิปักขิยธรรม หมายถึงธรรมที่จะนำไปสู่การตรัสรู้ ธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค มี 37 ประการ คือ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 มรรคมีองค์ 8

9. สาธุเมตตี หมายถึง สภาพจิตประกอบญาณหรือความรู้พิเศษ ได้แก่ ทศพลญาณ⁹ ซึ่งได้มาด้วยพลังแห่งพลบารมี จนทำให้พระโพธิสัตว์พร้อมที่จะรื้อถอนปวงชนเข้าสู่นิพพานจนหมด

10. ธรรมเมฆ หมายถึง สภาพจิตของพระโพธิสัตว์ที่บรรลุโพธิญาณอันสมบูรณ์ด้วยญาณบารมี (โดยการยอมรับจากพระพุทธเจ้าทั้งหลายพ้นจากภาวะแห่งโพธิสัตว์ เข้าสู่พุทธภาวะอย่างแท้จริง

แม้ว่านิคายมหายานพยายามสร้างหลักการนำไปสู่พุทธภาวะให้เป็นของตนเอง ซึ่งเน้นเรื่องการพัฒนาทางความคิดโดยตรง อย่างไรก็ตามฝ่ายมหายานไม่ได้สร้างหลักการดังกล่าวขึ้นใหม่ทั้งหมด อาจกล่าวได้ว่าภูมิธรรม 6 ประการแรกนั้นมีเค้าโครงมาจากฝ่ายบาลีโดยตรง และที่ฝ่ายมหายานมาเพิ่มเติมใหม่คือ 4 ประการหลัง¹⁰

1.3.3 สิกขาบทพระโพธิสัตว์

สิกขาบทหมายถึงบทบัญญัติหรือวินัย โดยปกติสิกขาบทฝ่ายเถรวาทที่ปรากฏอยู่ในปาฏิโมกข์นั้นมีจำนวน 227 ข้อ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั้งฝ่ายเถรวาทและนิคายมหายาน แต่นิคายมหายานมีเพิ่มอีก 23 ข้อ (รวมเป็น 250 ข้อ) เท่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องปลีกย่อยในการรักษาโบสถ์ วิหาร และองค์พระเจดีย์เท่านั้น

สำหรับสิกขาบทพระโพธิสัตว์¹¹ โดยตรง และเป็นบทบัญญัติที่นักบวชนิคายมหายานต้องถือปฏิบัตินั้นมี 58 ข้อ โดยแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะดังนี้

1. สิกขาบทที่มีโทษสถานหนัก หรือ คุรุกาบัติ มี 10 ข้อ
2. สิกขาบทที่มีโทษสถานเบา หรือ ลหุกาบัติ 48 ข้อ

⁹ ทศพลญาณ หรือญาณ 10 ประการ ได้แก่ 1. ฐานะที่ควรและไม่ควร 2. รู้วิบากกรรมของสัตว์ 3. รู้ธรรมที่ถูกและผิด 4. รู้สภาวะแห่งธรรมชาติ 5. รู้จิตนิสัยของสัตว์ 6. รู้ความสามารถของสัตว์ 7. รู้สภาพจิตใจและกิเลสของสัตว์ 8. ระลึกชาติต่ออดีต 9. รู้อนาคต 10. รู้จักการทำลายกิเลสให้หมด

¹⁰ N. Dutt, *Mahayana Buddhism*, p.89 of; *Majjhima Nikaya* I, 143; *Visuddhimagga*, 630-671.

¹¹ Abhitaya Bophipratsid Sutra, *Mahayana Buddhism* : Mahamakuta Press, 2520, p.235.

สิกขาบทที่มีโทษสถานหนัก 10 ข้อ ข้อแรกนั้นก็มิเหมือนปาราชิก 4 ข้อในภิกขุปาฏิโมกข์ คือ 1. ข่มามุขย์ 2. ลักทรัพย์ 3. เสพเมถุน และ 4. อวดคุณวิเศษที่ตัวเองไม่มี โดยเพิ่มอีก 6 ข้อดังนี้

1. ห้ามผลิตสุรายามา
2. ห้ามกล่าวร้ายศาสนบุคคลต่างๆ ในพระพุทธศาสนา
3. ห้ามยกตนข่มผู้อื่น
4. ห้ามตระหนี่ถี่เหนียว
5. ห้ามโกรธและทำร้ายผู้อื่น
6. ห้ามประทุษร้ายต่อพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์

ข้อห้ามทั้ง 10 ข้อนี้ถือว่าเป็นการต้องโทษสถานหนัก หากกระทำโดยเจตนาแล้วจะเป็นผลให้ผู้นั้นหมดสภาพการเป็นพระโพธิสัตว์อีกต่อไป แต่หากเป็นการบังเอิญหรือสุดวิสัยก็เป็นเรื่องที่แก้ไขกันได้ ในหลักการที่ระบุไว้ในพระวินยปิฎก

สิกขาบทที่มีโทษสถานเบา 48 ข้อ ในกลุ่มนี้ยังแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือ 1. ลักษณะที่เป็นข้อห้ามโดยตรง 2. ลักษณะที่เป็นข้อบังคับให้ปฏิบัติ และ 3. ลักษณะที่เป็นคุณธรรม

1. สิกขาบทที่มีลักษณะเป็นข้อห้ามโดยตรง ได้แก่
 - 1.1 ห้ามคัดค้านหลักกรรมหาทาน
 - 1.2 ห้ามบริโภคเนื้อและปลา
 - 1.3 ห้ามเก็บอาวุธไว้ในครอบครอง
 - 1.4 ห้ามดื่มสุราและเมรัย เป็นต้น
2. สิกขาบทที่มีลักษณะเป็นข้อบังคับให้ปฏิบัติ ได้แก่
 - 2.1 ให้เคารพผู้อาวุโสรวมทั้งครูอาจารย์
 - 2.2 ให้ตักเตือนผู้ทำผิดให้เกิดสำนึก
 - 2.3 ให้ช่วยเหลือสัตว์ผู้ตกอยู่ในภาวะอันตรายถึงชีวิต
 - 2.4 ให้ศึกษาธรรม เป็นต้น
3. สิกขาบทที่มีลักษณะเป็นคุณธรรม ได้แก่

3.1 ให้รู้จักเสียสละ

3.2 ให้มีขันตอดทน

3.3 ให้มีกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ

3.4 ให้สังเคราะห์โปรดเวไนยสัตว์ เป็นต้น

สรุปว่าหลักการทั่วไปของสิกขาบทหรือบทบัญญัติในกายเถรวาทนั้น ถือว่าครอบคลุมได้เฉพาะกายและวาจาเท่านั้น แต่นิกายมหายานนั้นครอบคลุมได้ถึงจิตใจ หรือพฤติกรรมทางจิตใจด้วย

1.4) ประเภทของพระโพธิสัตว์

ฝ่ายมหายานถือว่าพระโพธิสัตว์ทั้งหลายนั้นมีอยู่ 2 ประเภทด้วยกันคือ 1. มนุษย์โพธิสัตว์ 2. เทวโพธิสัตว์ (ธยานิโพธิสัตว์)

1.4.1 มนุษย์โพธิสัตว์ หมายถึง พระโพธิสัตว์ที่อยู่ในสภาพมนุษย์ทั่วไป ซึ่งมีจำนวนมากนับไม่ถ้วน เนื่องจากนิกายมหายานถือว่า ใครก็ตามหากมีจิตใจดีประกอบด้วยความเมตตากรุณาอย่างสูงและพยายามช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ทรมาน โดยมีได้คำนึงถึงการเสพลุสส่วนตัวแล้ว ก็จัดว่าอยู่ในฐานะโพธิสัตว์ทั้งสิ้น ความจริงและความเชื่อเช่นนี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พุทธวงศ์ของนิกายเถรวาทอยู่แล้ว แต่นิกายเถรวาทเชื่อว่าผู้ที่อยู่ในฐานะโพธิสัตว์นั้นหาได้ยากและหมายถึงผู้ที่มาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อประกาศพระพุทธศาสนาเท่านั้น

1.4.2 เทวโพธิสัตว์ หมายถึง ผู้ที่สามารถบำเพ็ญบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ถึงขั้นสุดท้ายอย่างสมบูรณ์และทรงโพธิญาณอย่างมั่นคง เพียงแต่จะบังจิตใจไว้มิให้ก้าวเข้าสู่นิพพาน เพื่อย่อยช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ บุคคลพวกนี้มีฐานะสูงส่งยิ่งกว่าพระโพธิสัตว์ทั่วไป (มนุษย์โพธิสัตว์) นิกายมหายานจึงมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป โดยเรียกว่า “มหาสัตว์” หรือ “เทวโพธิสัตว์” หมายถึง พระโพธิสัตว์ที่สถิตอยู่บนสวรรค์เป็นเทวดาโพธิสัตว์ ไม่ใช่มนุษย์โพธิสัตว์ ธยานิโพธิสัตว์องค์สำคัญๆ คือ พระธยานิ

โพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระยานิโพธิสัตว์วัชรปาณี พระยานิโพธิสัตว์
สมันตภัทร และพระยานิโพธิสัตว์มัญชุศรี

2) พระโพธิสัตว์บารมีกับอุดมการณ์สร้างสรรค์สังคม

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่น่าอยู่ เนื่องจากมีผู้นำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์
คอยช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ทรมาน โดยมีได้คำนึงถึงการเสวยสุขส่วนตัวอยู่เป็นจำนวนไม่
น้อย โดยเฉพาะพระมหา กษัตริย์หลายพระองค์ตั้งแต่โบราณจนถึงยุคปัจจุบัน ทรงมีแนวคิดที่
เปรียบพระองค์เสมือนพระโพธิสัตว์ และได้ทรงสั่งสมบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ด้วยทรงทำนุ
บำรุงพระพุทธศาสนาเพื่อให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข และเพื่อชี้นำประชาชนให้ปฏิบัติตามหลัก
ธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันจะเป็นหนทางไปสู่พระนิพพาน

อาจกล่าวได้ว่าพระมหากษัตริย์ไทยหลายพระองค์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้ทรงบำเพ็ญ
บารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ครบทั้ง 10 ประการ และทรงมีพฤติกรรมและวิถีชีวิตแบบพระโพธิสัตว์
ตามแนวคิดของนิกายเถรวาทผสมผสานแนวคิดของนิกายมหายาน ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่อุทิศตนเพื่อ
มวลชนโดยเฉพาะ โดยมีแรงกระตุ้นจากมหากุศลและมหากรุณาที่ทรงปรารถนาให้ผู้อื่น (ประชาชน)
มีแต่ความสุขตลอดไป

2.1 ราชธรรมนำไปสู่แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ พระมหากษัตริย์ไทยทั้งในอดีต
และปัจจุบันที่ได้รับยกย่องทุกพระองค์นั้น ทรงยึดมั่นในราชธรรม (ข้อธรรมที่พระมหากษัตริย์จะ
พึงทรงปฏิบัติเพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของเหล่าพสกนิกรในพระราชอาณาจักร) ซึ่งวางอยู่บนรากฐาน
ของหลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา

เกี่ยวกับราชธรรมขององค์พระมหากษัตริย์ไทยนั้น ปุณรธรรมที่เป็นที่รู้จักกันดีคือ
ทศพิธราชธรรม ราชนิติ ราชศาสตร์ จักรวรรดิวัตร นอกจากนี้ก็มี “ปุณรราชธรรม” ซึ่งกรม
ศิลปากรเพิ่งตีพิมพ์เผยแพร่เมื่อปี พ.ศ. 2545 นี้เอง¹² เนื่องจากกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

¹² เรื่อง “ปุณรราชธรรม” นี้เอกสารต้นฉบับเป็นสมุดไทยขาว ตัวอักษรไทย ภาษาไทย เก็บรักษาอยู่ที่แผนก
เอกสารตะวันออกที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส โดย นายปรีดี พิศภูมิวิถี นักศึกษาหลักสูตรปริญญาอักษร
ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาฝรั่งเศสศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นผู้พบต้นฉบับและได้ขอยืมสำเนา
กลับมายังประเทศไทย และได้มอบสำเนาเอกสารดังกล่าวให้แก่กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

เพิ่งได้ต้นฉบับมาจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส นายบุญเดือน ศรีวรรณ (ข้าราชการกลุ่มงานวรรณกรรมกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์) ซึ่งเป็นผู้ตรวจชำระเพื่อจัดพิมพ์เผยแพร่ได้ลงความเห็นว่ “ปุมราชธรรม” นี้เขียนขึ้นในสมัยอยุธยา แต่จะเป็นรัชกาลใด ยังไม่สามารถสรุปได้

ปุมราชธรรม¹³ เป็นการประมวลข้อธรรมที่พระมหากษัตริย์จะพึงทรงปฏิบัติเพื่อประกาศเกียรติคุณให้ปรากฏและเพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของเหล่าพสกนิกรในพระราชอาณาจักร เนื้อหาของหนังสือนี้แบ่งออกเป็น 3 ตอน

ตอนที่ 1 ว่าด้วยราชธรรม เป็นคำสอนหรือข้อแนะนำให้พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติ การอธิบายข้อธรรมต่างๆ มีการอ้างเรื่องราวจากชาดก พระสูตร และนิทานในอดีตประกอบ โดยเฉพาะเรื่องมโหสถชาดกซึ่งพระมหากษัตริย์สามารถเอาชนะศัตรูที่มีกำลังเหนือกว่าด้วยปัญญาอันสูงม ทั้งนี้เพื่อเน้นว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดทรงกอปรด้วยพระปัญญา และมีราชบุโรหิตที่มีปัญญานั้น จะนำความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่ราษฎร

ตอนที่ 2 ว่าด้วยราชพยัตติธรรม หรือ “เนาวพยัตติ” อันได้แก่ความฉลาดรู้แจ้ง 9 ประการ สำหรับองค์พระมหากษัตริย์ เช่น จารพยัตติ ได้แก่ความเป็นพหูสูตร (ฟังมาก) พหูทสสะ (เห็นมาก) พหุสิกขี (ศึกษามาก) และพหุสิปปี (มีศิลปะมาก) โยคพยัตติ ได้แก่การตั้งอยู่ในความไม่ประมาท รักษาบ้านเมืองไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจของศัตรู เป็นต้น

ตอนที่ 3 ว่าด้วยราชวิจารณ์ธรรม คือ ข้อธรรมที่พระมหากษัตริย์จะต้องทรงใคร่ครวญพิจารณาเลือกแต่งตั้งบุคคลที่มีคุณสมบัติเหมาะสมให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ หากทรงเลือกสรรบุคคลที่มีความรู้ความสามารถให้เหมาะสมกับหน้าที่ย่อมจะก่อให้เกิดความสำเร็จแก่ราชการ

¹³ ศิลปากร, กรม, ปุมราชธรรม เอกสารสมัยอยุธยา จากหอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส (กรุงเทพฯ : บริษัท เอคิสัน เพรส โปรดักส์ จำกัด) 2545

กล่าวได้ว่าพระมหากษัตริย์ไทยทั้งในอดีตและปัจจุบัน ได้ทรงยึดมั่นในราชธรรม ซึ่งวางอยู่บนรากฐานของหลักธรรมคำสั่งสอนในพุทธศาสนาอยู่แล้ว ดังนั้น จึงไม่เป็นการยากที่พระมหากษัตริย์ไทยหลายพระองค์จะทรงมีแนวคิดที่จะเปรียบพระองค์เสมือนพระโพธิสัตว์ เนื่องจากข้อธรรมต่างๆ ในราชธรรมที่พระองค์ต้องทรงปฏิบัติอย่างเคร่งครัดนั้นหลายๆ ข้อก็เป็นส่วนหนึ่งของบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์อยู่แล้ว เป็นต้นว่า ปัญญาบารมี ขันติบารมี อุบายบารมี พลบารมี ชญาณบารมี

2.2 พระโพธิสัตว์บารมีของพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา

พระมหากษัตริย์ไทยในอดีต โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยอยุธยาหลายพระองค์ได้ทรงดำเนินกุศโลบายด้านการเมือง การปกครองอันชาญฉลาด โดยทรงกระทำให้ภาพพจน์ของพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ เพื่อเรียกศรัทธาจากประชาชนผู้ซึ่งเป็นพุทธมามกะอยู่แล้ว ดังได้พบว่าพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ได้รับการขนานพระนามว่า “หน่อพุทธางกูร” และหน่อสรรเพชญ์” ซึ่งมีความหมายว่า เป็นหน่อเนื้อพระพุทธเจ้าผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตอัน หมายถึง พระโพธิสัตว์นั่นเอง

สำหรับพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา ที่มีแนวพระราชดำริที่เปรียบพระองค์เสมือนพระโพธิสัตว์ อย่างเด่นชัดนั้นมี 2 พระองค์ คือ

- 1) สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031)
- 2) สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2173-2198)

อาจกล่าวได้ว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสนพระทัยเรื่องการสั่งสมบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ เพื่อเป้าหมายซึ่งพระบรมโพธิญาณในอนาคตกาล ตามคติความเชื่อของนิกายเถรวาท ดังได้พบว่าในปี พ.ศ. 2001 ได้ตรัสสั่งให้หล่อรูปพระโพธิสัตว์ 500 พระชาติขึ้นชุดหนึ่ง ปัจจุบันนี้ได้ค้นพบรูปพระโพธิสัตว์ชุดนี้บางรูปในวัดพระศรีสรรเพชญ์ ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้าง¹⁴

ส่วนสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้น ดูเหมือนว่าพระองค์จะทรงเปรียบพระองค์เสมือนพระโพธิสัตว์ตามคติของนิกายเถรวาทผสมนิกายมหายาน ดังที่ได้ทรงดำริถึงกรณีกิจของพระ

¹⁴ ศ.มจ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ศิลปินประเทศไทย พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์) 2518 หน้า 47 รูปที่ 89.

โพธิสัตว์ว่า มุ่งสร้างบารมี อุทิศร่างกาย เลือดเนื้อและชีวิต ซึ่งเป็นแนวคิดของพระโพธิสัตว์ในนิยามหายาน (ดังได้กล่าวมาแล้ว) ในที่นี้จะกล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าปราสาททองกับแนวพระราชดำริที่เปรียบพระองค์เสมือนพระโพธิสัตว์ โดยละเอียดเพียงพระองค์เดียว

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง หรือสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 5 ซึ่งในคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ ขานพระนามว่าสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง พระองค์ทรงครองราชย์ ระหว่างปี พ.ศ. 2173-2198 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ที่ก่oprด้วยบุญญาภินิหารอันน่าอัศจรรย์พระองค์หนึ่ง ในคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททองระบุว่า พระองค์ทรงเชื่อว่า พระองค์คือพระโพธิสัตว์ และได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ 10 ในอนาคต (ตามเรื่องราวในคัมภีร์อนาคตวงศ์)

เนื้อหาคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ¹⁵ เริ่มต้นด้วยบทนมัสการพระรัตนตรัยแล้ว กล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าปราสาททองว่า ทรงเป็นพระโพธิสัตว์อยู่บนสรวงสวรรค์ ครั้นล่วงเข้าสู่กัลป์ พระพุทธศาสนาถูกเบียดเบียนเศร้าหมอง พระอินทร์ และทวยเทพทั้งหลาย จึงประชุมพร้อมกันอัญเชิญให้เสด็จจุติลงมาเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา เพื่อรักษาพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองคงอยู่ตราบ 5,000 ปี

เชิญเจ้าฤๅเสด็จไปเนียร-	ทุกข์ศาสน์จงเสถียร-
ภาพห้าพันปี	
วรสมมภูวนาณโมลี	รับคำโกสิย์
บดินทรเสด็จลีลา	
เจียรจากไอศวรรย์ลงมา	ครอบครองอยุธยา
บุรินทรอินทรพิศาล	

อีกตอนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงแนวพระราชดำริ ที่ทรงเปรียบพระองค์เหมือนพระโพธิสัตว์ คือ ตอนทรงบริจาคทานหลังพระราชพิธีลบศักราช

¹⁵ นายบุญเดือน ศรีวรพจน์ ข้าราชการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ได้ศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาของคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ และสรุปประเด็นต่างๆ ไว้ดู ศิลปการ, กรม คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ : บริษัทเอดิชั่นเพรส ไพรด์คส์ จำกัด) 2543 หน้า 50-74.

	เมื่อนั้นพระบาท
ธรรมมิกราช	ปิ่นภพไอนุย
ลพจตุศักราช	โดยธรรมบ้นฑูร
หน่อพุทธางกูร	รำพึงไปมา
	ว่าหน่อสรรเพชญ์
แต่ก่อนยอมเสด็จ	ยังทานศาลา
ทานแก่พณิก	ยาจนอันมา
ทั่วทิศทิศ	ภิกขุเขตต์

คำว่า “หน่อพุทธางกูร” และ “หน่อสรรเพชญ์” นั้นมีความหมายว่า หน่อเนื้อพระพุทธรเจ้าผู้ที่จะเป็นพระพุทธรเจ้าในอนาคต ซึ่งคือพระโพธิสัตว์นั่นเอง เนื้อความอีกตอนหนึ่งกล่าวถึง “พุทธประวัติ แลการออกสนาม” ระบุอย่างชัดเจนว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงพระราชดำริถึงกรณียกิจของพระโพธิสัตว์ปางก่อนว่ามุ่งสร้างบารมีอุทิศร่างกาย เลือดเนื้อและชีวิตเพื่อหวังอันสงฆ์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า

1) เมื่อนั้นเกล้าเจ้าอยุธยา	ศุภจิตรนรา-
เมศวจินดา	รำพึงชวน
ว่าหน่อสมโพธิแต่ก่อนกล	บพิตรบรมชวน
ขวยยะวนสร้าง	พระสมภาร
บ มิได้คิดขันธสันดาน	หฤทัยนัยก็ผลาญ
กายทำงาน	บ รู้สุด
ขวัจนตรณณินทศิโรด-	คมเคียร ณ วิสุทธี
สดคือดวงบุษ-	ปมาลัย
2) บัดนี้ภูถ่วงบรรใน	พุทธวงศ ณ พิสัย
โพธิบำเพ็ญไฉน	บุราณมา
ภูจกทำตามพุทธโธว	คิกอุคมวรา
สุดศิโวภา-	รยเสถียรสถิต

เป็นปัจฉิมาวาจาชนิด	ติภาวิภาสธิต
เป็นจิรังนิต	ยเบารา
ถูกจ่ายทรัพย์นานา	สทสดก ณ มหา
ทานแก่ทวิชา	แลยาจก
เนื้อหาคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ	ยังได้ระบุไว้ว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเคย
เสวยพระชาติเป็นช้างป่าลิไลยก์ในครั้งพุทธกาล	ซึ่งได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์
ปัจจุบันว่า ช้างป่าลิไลยก์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ 10 ในกาลภายหน้า	
วรพุทธพยาเทศธรรม์	แกลังกล่าวโดยบรรพ์
นิยมพระคาถา	
ว่าเป็นเกล้าเจ้าทวารา	สรรเพชญ์ลัภยา
อนาคโตทศพุทธ	
เป็นอาทิพระเมตไตรยอุด	ดมอวสานสุด
กุญชรป่าลิไลยก์	
ลำทศวรพุทธพิสัย	วรโพธิเมตไตรย
ก็จากพิมานแมนผอง	
อุบัติในชาติโยววงศ์	เป็นราชาขาง
พระยศเลื่องภาปรา-	
กฏในพระนครทวารา	ถ้าจักรพรรดา
ธิดาขเรื่องฤทธิไกร	

กล่าวได้ว่าเนื้อหาในคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ สอดคล้องกับคัมภีร์อนาคตวงศ์¹⁶ ซึ่งกล่าวถึง พระโพธิสัตว์จำนวน 10 องค์ ที่จะได้ตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้าต่อจากพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน โดยมีพระศรีอาริยเมตไตรยเป็นลำดับที่ 1 ดังรายละเอียดต่อไปนี้

¹⁶ คัมภีร์อนาคตวงศ์ เป็นคัมภีร์สำคัญคัมภีร์หนึ่งที่รู้จักกันแพร่หลายในสมัยอยุธยา ดังปรากฏหลักฐานในศุภอักษรในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศในคราวประดิษฐานสงฆ์สยามวงศ์ ณ ถ้ำกาทวิปเมื่อปี พ.ศ. 2299 ซึ่งระบุชื่อคัมภีร์ต่างๆ ที่ราชสำนักสยามส่งไปยังลังกาพร้อมกับสมณทูต มีคัมภีร์พุทธศาสนา 93 คัมภีร์ และในจำนวนนั้นมีคัมภีร์อนาคตวงศ์และอรรถกถาอนาคตวงศ์รวมอยู่ด้วย ดู บำเพ็ญ ะวิน พระอนาคตวงศ์ (กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์อมรินทร์) 2542

1. พระเมตไตรยพุทธเจ้า
(หรือพระศรีอาริยเมตไตรย)	ต้นบุณฑกเป็นไม้ตรัสรู้
2. พระรามพุทธเจ้า	ต้นจันทน์เป็นไม้ตรัสรู้
3. พระธรรมราชพุทธเจ้า	ต้นกาละทิงเป็นไม้ตรัสรู้
4. พระธรรมสามีพุทธเจ้า	ต้นสาละเป็นไม้ตรัสรู้
5. พระนารทพุทธเจ้า	ต้นจันทน์เป็นไม้ตรัสรู้
6. พระรังสีมุนีพุทธเจ้า	ต้นจำปาเป็นไม้ตรัสรู้
7. พระเทวาทพุทธเจ้า	ต้นจัมปาเป็นไม้ตรัสรู้
8. พระนรสีหพุทธเจ้า	ต้นแคฝอยเป็นไม้ตรัสรู้
9. พระติสสพุทธเจ้า	ต้นไทรเป็นไม้ตรัสรู้
10. พระสมุณฑกพุทธเจ้า	ต้นบุณฑกเป็นไม้ตรัสรู้
(บางแห่งว่าต้นกาละทิง)

นอกจากนี้คัมภีร์อนาคตวงศ์ ทัศนะที่ 5 ยังมีข้อความกล่าวถึงพระพุทธเจ้าที่จะอุบัติเป็นองค์ที่ 10 ว่า

“ในลำดับนั้น อันว่าช้างปาลิโดยหัตถิตัวนั้น ก็เป็นพระโพธิสัตว์สร้างบารมีเป็นอันมาก จักได้ตรัสเป็นสมเด็จพระพุทธเจ้า ทรงพระนามชื่อว่าพระสมุณฑกในอนาคต พระสมุณฑกทศพลญาณเจ้านั้น มีพระองค์สูงได้ 60 ศอก พระชนมายุยืนประมาณแสนปี กำหนดไม้กาละทิง เป็นพระศรีมหาโพธิ ประดับด้วยพระพุทธรัศมีรุ่งเรือง”

สรุปได้ว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเชื่อว่าพระองค์คือพระโพธิสัตว์ ซึ่งจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ 10 ตามที่ระบุไว้ในคัมภีร์อนาคตวงศ์ จึงได้ทรงทำพิธีลบศักราชเพื่อแก้เกล็ดให้กลับเป็นทวารยุคอีกครั้งหนึ่ง เพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของมวลมนุษย

มูลเหตุที่จะตั้งพระราชพิธีลบศักราชเมื่อจุลศักราช 1000 นั้น อ้างว่าเป็นไปตามพุทธทำนายว่าพระโพธิสัตว์ (คือสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) จะจุติลงมาเป็นพระมหากษัตริย์และลบศักราช เพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของมวลมนุษย และการที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงลบศักราช ก็เพื่อแก้เกล็ดให้กลับเป็นทวารยุคอีกครั้งหนึ่ง โดยคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ อ้างพุทธ

พยากรณ์ตามคัมภีร์ตรีปิฎก¹⁷ ว่า พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาจะเป็นผู้ประกอบพระราชพิธีลบศักราช เปลี่ยนปีขาลสัมฤทธิ์ศกเป็นปีกุนเอกศก พงสาวดารโยนก¹⁸ กล่าวถึงการลบศักราชในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองว่า “ในสมัยกรุงทวารวดีศรีอยุธยา จุลศักราชครบ 1000 ในปีขาลเป็นสัมฤทธิ์ศก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปราสาททองตั้งพระราชพิธีลบศักราชขาลสัมฤทธิ์ศกเสีย เพราะปีขาลเป็นปีต้นของศักราชกาลียุค จึงเปลี่ยนเอาปีกุนเป็นสัมฤทธิ์ศกคือถอยหลังขึ้นไปอีก 2 ปี เอาปี 998 เป็น 1000 ถ้วน เพื่อแก้กาลียุคให้เป็นทวาปราชยุค”¹⁹

ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททองจึงต้องทรงประกอบพระราชพิธีลบศักราชเพื่อไม่ให้บ้านเมืองเข้าสู่กาลียุค

นับได้ว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเป็นมหากษัตริย์ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งของกรุงศรีอยุธยา ดังจะเห็นได้จากการขยายราชอาณาจักร ตลอดจนการก่อสร้างถาวรวัตถุต่างๆ ในรัชสมัยของพระองค์

หลังจากพระราชพิธีปราบดาภิเษกในปีพุทธศักราช 2173 แล้ว ในปีนั้นทรงพระราชอุทิศนิวาสนสถานเดิมของพระชนนี สถาปนาวัดไชยวัฒนารามขึ้น

ปีพุทธศักราช 2175 โปรดฯ ให้สถาปนาพระที่นั่งศรียโสธรมหาพิमानบรรยงก์ พระที่นั่งองค์นี้ในพระราชพงสาวดารเรียกว่าพระที่นั่ง “ศรียโสธรมหาพิमानบรรยงก์” ที่มาของนามนี้มาจาก “ศรียโสธรปุระ” ซึ่งได้แก่พระนครหลวงหรือนครธม ราชธานีของกัมพูชาในครั้งนั้น เมื่อปราบเขมรได้ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จึงนำชื่อราชธานีเขมรมาตั้งเป็นนามพระที่นั่งเพื่อเฉลิมพระเกียรติ ต่อมาโปรดฯ ให้เปลี่ยนนามเป็น “พระที่นั่งจักรวรรดิไพหยันตัมหาปราสาท”

¹⁷ นายบุญเดือน ศรีวรพจน์ สันนิษฐานว่าคัมภีร์ตรีปิฎก ในที่นี้อาจหมายถึง “อรรถกถา อนาคตวงศ์” ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่อธิบายขยายความเนื้อหาในคัมภีร์อนาคตวงศ์

¹⁸ พระยาประจักษ์กิจกรจักร (แหม่ม นุนาค), พงสาวดารโยนก (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา) 2516

¹⁹ ในคติศาสนาพราหมณ์ แบ่งยุคต่างๆ ออกเป็น 4 ยุค คือ

- 1) กฤตยุค เป็นยุคที่โลกประกอบด้วยคุณธรรมความดีเต็มที่ (4 ส่วน)
- 2) ไตรดายุค เป็นยุคที่คุณธรรมความดีลดลงเหลือ 3 ใน 4 ส่วน
- 3) ทวาปราชยุค เป็นยุคที่คุณธรรมความดีลดลงเหลือ 2 ใน 4 ส่วน
- 4) กาลียุค เป็นยุคที่คุณธรรมความดีเหลือเพียง 1 ใน 4 ส่วน

ปีพุทธศักราช 2174 โปรดฯ ให้ช่างไปถ่ายแบบปราสาทพระนครหลวงประเทศกัมพูชา มาสร้างเป็นพระราชวัง ที่ตำบลวัดเทพจันทร์สำหรับประทับร้อนในการเสด็จพระราชดำเนิน นมัสการพระพุทธบาทและโปรดฯ ให้สถาปนาวัดใหม่ประชุมพลขึ้นบริเวณใกล้ ๆ กับพระราช วังประทับร้อนนั้นด้วย พระราชวังดังกล่าวปัจจุบันได้แก่ ปราสาทนครหลวง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

นอกจากนี้ยังมีพระบรมราชโองการให้ข้าราชการบริหารทั้งปวงสร้างพระพุทธรูป และ พระวิหารถวายเป็นพุทธบูชา บนพื้นฐานของความเชื่อความศรัทธาของราษฎรว่า พระองค์คือ พระโพธิสัตว์ที่อุบัติมาเพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

2.3 พระโพธิสัตว์บาร์มีของพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์

พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้ทรงดำเนินรอยตามพุทธประเพณี ที่พระมหา กษัตริย์ในสมัยอยุธยาได้ทรงปฏิบัติมา และหลายพระองค์ได้ทรงดำเนินรอยตามพระราชดำริของ บุรพกษัตริย์ ในเรื่องการตั้งสมภารมิตถรมของพระโพธิสัตว์ เพื่อบรรลुพระโพธิญาณในอนาคต กาล

ในที่นี้จะขอกล่าวถึง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมหาเจษฎาราชเจ้า²⁰ เพียง พระองค์เดียว เนื่องจากตลอดระยะเวลา 27 ปี (พ.ศ.2367-2394) ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์นั้น พระราชภารกิจที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งคือการทำนุบำรุงพระศาสนา พระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาในพระบรมพุทธศาสนาอย่างมั่นคง ได้ทรงบำรุงคณะสงฆ์เป็น อย่างดี และได้ทรงประกอบพระราษฏรกุศลนานัปการ พระองค์ได้ทรงบาตรในพระราชวังทุก ๆ เช้า และยังได้ทรงนิมนต์พระภิกษุสงฆ์เข้ามาถวายพระธรรมเทศนาในพระบรมมหาราชวังเป็น นิจสิน ในการถวายพระธรรมเทศนานั้น ได้ทรงอาราธนาให้พระสงฆ์เทศน์จากคัมภีร์ พระไตรปิฎก ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้แปลคัมภีร์นั้นให้เสร็จสมบูรณ์ ซึ่งจัดได้ว่าคัมภีร์ พระไตรปิฎกฉบับที่แปลในรัชสมัยของพระองค์เป็นฉบับที่แปลได้ดีที่สุด นอกจากนั้นยังโปรด ให้รวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกต่างๆ ไว้ได้หลายฉบับด้วยกัน และด้วยพระราชปณิธานยึดมั่นว่า

²⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 กรมศิลปากร จัดพิมพ์เผยแพร่ (กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน) 2538 หน้า 142 - 146.

การสร้างถาวรวัตถุ และเสนาสนะเป็นการบุญกุศลอย่างยิ่ง พระองค์ไม่เพียงแต่ทรงสร้างวัดวาอารามด้วยพระองค์เองเท่านั้น ยังได้ทรงบอกบุญไปยังเชื้อพระวงศ์ ขุนนางและเศรษฐีให้ทำบุญทำกุศลโดยการสร้างโบสถ์วิหารด้วย วัดที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นใหม่ คือวัดเฉลิมพระเกียรติ วัดเทพธิดาราม และวัดราชนัคดาราม วัดที่ทรงบูรณปฏิสังขรณ์ มี 35 วัด เช่น วัดราชโอรสาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดยานนาวา วัดระฆังโฆสิตาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม เป็นต้น

นอกจากได้ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดแล้ว ยังโปรดให้สร้างพระพุทธรูปขึ้น โดยมีพระราชประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ให้เหมือนอย่างโบราณกษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยา ดังจะเห็นได้ว่าในระหว่างรัชสมัยของพระองค์ โปรดให้มีการสร้างพระพุทธรูปสำคัญๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่น พระประธานในพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดราชนัคดาราม วัดเฉลิมพระเกียรติ กับในพระวิหารวัดกัลยาณมิตรและวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ต่อมาได้สร้างพระพุทธรูปสำคัญอีก 2 องค์ ประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถ พระพุทธมหารามณีรัตนปฏิมากร อุทิศถวายแด่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และยังโปรดให้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรสทรงเลือกค้นคัมภีร์ที่มีพุทธประวัติ โดยคัดเลือกพุทธอิริยาบถต่างๆ เพิ่มเติมขึ้น เมื่อนับรวมแบบเดิมเป็น 40 ปาง และโปรดให้ช่างหล่อด้วยทองแดงแล้วตั้งไว้ที่หอพระประดิษฐานพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยด้านตะวันออก (ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้นำพระพุทธรูปปางต่างๆดังกล่าวมาจารึกถวายพระเจ้าแผ่นดินในกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี) และที่สำคัญคือ ได้โปรดให้สร้างภาพเขียนนิบาตชาดกกว่า 500 ชาติในพระอุโบสถวัดเครือวัลย์วรวิหาร ซึ่งแสดงถึงแนวพระราชดำริของพระองค์เรื่องการสั่งสมบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ ที่คล้ายคลึงกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

ทางด้านวรรณกรรมทางพระศาสนาที่เช่นกัน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้ผลิตวรรณกรรมทั้งภาคภาษาไทย และภาษามคธ ภาคภาษาไทยที่สำคัญ เช่น พระปฐมสมโพธิกถา ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก 11 กัณฑ์ สรรพสิทธิคำฉันท์ (เรื่องจากปัญญาสชาดก) สมุทรโฆษคำฉันท์ (แต่งต่อจากที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงค้างไว้) โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นต้น ส่วนภาษามคธ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลงานของ

พระวชิรญาณเถระ (สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎฯ รัชกาลที่ 4 เมื่อครั้งยังผนวช) นั้นก็มีทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็น โมกขุปายคาถา อารามนาธรรม คำประกาศอุโบสถเป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่า การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีพระราชประสงค์หลักคือ เพื่อให้ราษฎรร่มเย็นเป็นสุข และประกอบสัมมาชีพตามหลักของพระพุทธศาสนา ส่วนพระราชประสงค์รองคือการสั่งสมบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์เพื่อบรรลุโพธิญาณในอนาคตกาล

ข้อความใน เพลงยาวกลอนสุภาพ เรื่องพระราชปรารภ²¹ ในการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ แสดงแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ว่าทรงเปรียบพระองค์เสมือนพระโพธิสัตว์ “พระทัยประสงค์จ้านในพระโพธิญาณ จงสมพระประณิธานทุกสิ่งเอย”

นอกจากนี้ยังได้พบว่าเนื้อความที่ปรากฏในสำเนาจารึกเรื่องการสร้างพระสมุทรเจดีย์²² หลายตอนแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงเปรียบพระองค์เสมือนพระโพธิสัตว์ ตามคติของนิกายมหายาน

“จะรื้อชนสัตว์โลกให้พ้นจากสงสารทุกข์ ”

“ ทรงพระพิริยภาพเพียรพยายามตามประเพณี พระมหาโพธิเจ้าแต่ปางก่อน
สืบมา ”

ข้อความในเพลงยาวกลอนสุภาพเรื่องพระราชปรารภ และในสำเนาจารึกเรื่องการสร้างพระสมุทรเจดีย์ แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า รัชกาลที่ 3 ทรงเปรียบพระองค์เสมือนพระโพธิสัตว์ และทรงมุ่งหวังพระโพธิญาณ เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ในอดีต (พระมหาโพธิสัตว์เจ้าแต่ปางก่อน ย่อมหมายถึงพระมหากษัตริย์ในอดีตด้วย)

ในด้านการปกครองประชาชน พระองค์ได้ทรงยึดในสัมมาชีพตามหลักของพระพุทธศาสนาจนถึงกับให้มีการแสดงศิลปวิทยาการต่าง ๆ ในอันที่จะให้ประชาชนได้เรียนรู้และนำไป

²¹ ศิลปากร, กรม ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯ พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิล) 2517 หน้า 455-456.

²² “สำเนาจารึกเรื่องการสร้างพระสมุทรเจดีย์” ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 4 รัฐบาลจัดพิมพ์เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติวันพระบรมราชสมภพ ครบ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2530 (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลสหประชาพาณิชย์) 2530 หน้า 17-19.

ปฏิบัติวิชาชีพได้ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทรงต่อต้านอบายมุขทุกประเภทโดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าฝิ่นซึ่งเป็นยาเสพติดอย่างร้ายแรง ได้ทรงประกาศพระราชกำหนดเกี่ยวกับเรื่องการค้าฝิ่น โดยทรงเน้นถึงความมุ่งหมายของรัฐบาลที่จะกำจัดฝิ่นให้หมดไป และเร่งรัดปราบปรามผู้ที่พยายามฝ่าฝืนกฎหมายเกี่ยวกับการนำเอาฝิ่นเข้ามาจำหน่ายในประเทศ

สรุปได้ว่า พระมหากษัตริย์ของปวงชนชาวไทยตั้งแต่ยุคโบราณจนถึงยุคปัจจุบัน ทรงมีแนวพระราช ดำริที่เปรียบพระองค์เสมือนพระโพธิสัตว์ และได้ทรงสั่งสมบารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ด้วยทรงปรารถนาพระโพธิญาณ หนึ่งในบารมีธรรมที่ทรงสั่งสม คือ การทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา เพื่อให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข และเพื่อชี้้นำให้ประชาชนปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันจะเป็นหนทางไปสู่พระนิพพาน

ตารางเปรียบเทียบ

บารมีธรรมของพระโพธิสัตว์ ทศบารมี และทศพิธราชธรรม

บารมีธรรมพระโพธิสัตว์ (ทศภูมิสูตร)	ทศบารมี	ทศพิธราชธรรม
1. ทานบารมี (มุทิตา)	1. ทาน (เวสสันดร)	1. ทาน
2. ศีลบารมี	2. ศีล (อุริทัต)	2. ศีล
3. ขันติบารมี	3. เนกขัม (เตมีย)	3. ปริงจาคะ (เสียสละ)
4. วิริยบารมี	4. ปัญญา (มโหสถ)	4. อาชวะ (ข้อตรง, จริใจ, สุจริต)
5. ฌานบารมี	5. วิริยะ (มหาชนก)	5. มัททวะ (อ่อนโยน, ไม่เย่อหยิ่งให้ได้ความ รักดีและยำเกรง)
6. ปัญญาบารมี	6. ขันติ (จันทกุมาร)	6. คบะ (ควบคุมกิเลส)
7. อุपाยบารมี	7. สัจจ (วิฑูร)	7. อักโกระ (เมตตา)
8. ปณิธานบารมี	8. อธิษฐาน (เนมิราช)	8. อวิหิงสา (กรุณา)
9. พลบารมี	9. เมตตา (สุวรรณสาม)	9. ขันติ (อดทน)
10. ญาณบารมี	10. อุเบกขา (นารท)	10. อวิโรธนะ (ไม่เอนเอียงเพราะชอบหรือชัง)